

РАТКО ЛАЗАРЕВИЋ

ДРАГАН ТЕРЗИЋ

ОДРЖИВА ТРАДИЦИОНАЛНА ПОЉОПРИВРЕДА НА
ПОРОДИЧНИМ ГАЗДИНСТВИМА БРДСКО-ПЛАНИНСКОГ
ПОДРУЧЈА У СРБИЈИ

Академска мисао
Академија инжењерских наука Србије
Београд 2019. године

Ратко Лазаревић, академик АИНС
Академија инжењерских наука Србије, Београд
Драган Терзић, виши научни сарадник
Институт за крмно биље Крушевац

**ОДРЖИВА ТРАДИЦИОНАЛНА ПОЉОПРИВРЕДА НА ПОРОДИЧНИМ
ГАЗДИНСТВИМА БРДСКО-ПЛАНИНСКОГ ПОДРУЧЈА У СРБИЈИ**

Рецензенти:

Проф. др Јован Бабовић, члан Њујоршке академије наука
Проф. др Милорад Стошић, академик АИНС
Проф. др Ненад Ђорђевић, дописни члан АИНС

Лектура и превод на енглески језик:
Мирјана Миљуш

Дизајн насловне стране
Блажо Бојић

Издавачи:
Академска мисао, Београд
Академија инжењерских наука Србије, Београд

Штампа
Планета принт, Београд

Тираж
300 примерака

ISBN 978-86-7466-776-7

Издавање ове књиге једним делом је финансирано из пројекта:
„МОГУЋНОСТИ УНАПРЕЂЕЊА ЕКОНОМИЧНОСТИ НА ФАРМАМА ЗА ПРОИЗВОДЊУ ОВАЦА И КОЗА“
Министарства за пољопривреду, шумарство и водопривреду Републике Србије.

ПРЕДГОВОР	5
УВОД	7
СТАНОВНИШТВО И ПОЉОПРИВРЕДНА ГАЗДИНСТВА	15
СТАНОВНИШТВО РЕПУБЛИКЕ СРБИЈЕ	15
СТАНОВНИШТВО У БРДСКО-ПЛАНИНСКОМ ПОДРУЧЈУ	15
ПОЉОПРИВРЕДНА ГАЗДИНСТВА	17
ПОЉОПРИВРЕДНА ГАЗДИНСТВА У УКУПНОМ БРОЈУ СТАНОВНИКА	19
ПОЉОПРИВРЕДНА ГАЗДИНСТВА У УКУПНОМ БРОЈУ БРДСКО-ПЛАНИНСКОГ СТАНОВНИШТВА.....	20
ЗЕМЉИШТЕ – ПРИРОДНИ РЕСУРС, БОГАТСТВО НАРОДА И ДРЖАВЕ	25
РАСПОЛОЖИВА ЗЕМЉИШНА ПОВРШИНА	27
КОРИШЋЕНО ЗЕМЉИШТЕ НА ГАЗДИНСТВИМА БРДСКО-ПЛАНИНСКОГ ПОДРУЧЈА	29
РЕГИОН ШУМАДИЈЕ И ЗАПАДНЕ СРБИЈЕ	29
РЕГИОН ЈУЖНЕ И ИСТОЧНЕ СРБИЈЕ.....	31
ИСКОРИШЋАВАЊЕ ЛИВАДА И ПАШЊАКА.....	33
КОРИШЋЕЊЕ ЛИВАДА И ПАШЊАКА ЗА ИСПАШУ ЖИВОТИЊА	34
ИСКОРИШЋАВАЊЕ ЛИВАДА И ПАШЊАКА ПРЕМА ВЕЛИЧИНИ ПОСЕДА ГАЗДИНСТВА	36
СТОЧАРСТВО – ТРАДИЦИЈА, ЗАНИМАЊЕ, ОПСТАНАК	47
Увод.....	49
ЖИВОТИЊЕ ЧУВАРИ ЉУДСКЕ ПОПУЛАЦИЈЕ И ПРИРОДЕ.....	50
УЛОГА И ЗНАЧАЈ ГОВЕДАРСТВА И ОВЧАРСТВА ЗА ПОДРУЧЈЕ ЦЕНТРАЛНЕ СРБИЈЕ	51
ГОВЕДАРСТВО	51
ОВЧАРСТВО.....	53
ЗНАЧАЈ ГОВЕДАРСТВА И ОВЧАРСТВА ЗА БРДСКО-ПЛАНИНСКА ПОДРУЧЈА ЦЕНТРАЛНЕ СРБИЈЕ.....	55
ГОВЕДАРСТВО У БРДСКО-ПЛАНИНСКОМ ПОДРУЧЈУ СРБИЈЕ	56
ОВЧАРСТВО У БРДСКО-ПЛАНИНСКОМ ПОДРУЧЈУ СРБИЈЕ	61
ПРИЛАГОЂАВАЊЕ ЕКОНОМСКИМ ПРОМЕНАМА.....	68
ЗНАЧАЈ ЗНАЊА, ИНОВАЦИЈА И ТЕХНОЛОГИЈА ЗА ОДРЖИВИ РАЗВОЈ ПОРОДИЧНИХ ГАЗДИНСТАВА	69
ПРОМЕНА ПОГЛЕДА НА ИСТРАЖИВАЊА И РАЗВОЈ У ПОЉОПРИВРЕДИ	71
АКТУЕЛНА ПОЛИТИКА У ИСТРАЖИВАЊИМА И РАЗВОЈУ У НАШОЈ ЗЕМЉИ	75
У КОМ ПРАВЦУ ТРЕБА РАЗВИЈАТИ ГОВЕДАРСТВО И ОВЧАРСТВО НА БРДСКО-ПЛАНИНСКОМ ПОДРУЧЈУ СРБИЈЕ	76
ПУТ РАЗВОЈА БРДСКО-ПЛАНИНСКОГ ПОДРУЧЈА	77
ИНФРАСТРУКТУРА НА БРДСКО-ПЛАНИНСКОМ ПОДРУЧЈУ	79
КОРИШЋЕЊЕ ЗЕМЉИШНЕ ПОВРШИНЕ	80
ОЖИВЉАВАЊЕ ПРЕРАДНИХ КАПАЦИТЕТА.....	80
УНАПРЕЂЕЊЕ СИСТЕМА ЗА КРЕИРАЊЕ ЗНАЊА, ИНОВАЦИЈА И ТЕХНОЛОГИЈА НА ПОРОДИЧНИМ ГАЗДИНСТВИМА	81
ЗАШТО СУ ПОТРЕБНА ИСТРАЖИВАЊА ЗА РАЗВОЈ И ИНОВАЦИЈЕ НА ГАЗДИНСТВУ?.....	85
ОСНАЖИВАЊЕ ПОЉОПРИВРЕДНИХ ОРГАНИЗАЦИЈА	88
МУЛТИФУНКЦИОНАЛНИ РАЗВОЈ СЕЛА У АГРОЕКОЛОШКИМ УСЛОВИМА	90
ЦЕНТРИ РАЗВОЈА БРДСКО-ПЛАНИНСКОГ ПОДРУЧЈА	92
ОБРАЗОВАЊЕ РОБНИХ ФАРМЕРА	94

АУТОХТОНЕ ТЕХНОЛОГИЈЕ – ОБЕЛЕЖЈЕ НАРОДА И ЗЕМЉЕ	99
Увод.....	101
РАЗВОЈ АУТОХТОНИХ ТЕХНОЛОГИЈА МЛЕКА И МЕСА У НАШОЈ ЗЕМЉИ.....	102
ИСТОРИЈА ПРОИЗВОДЊЕ АУТОХТОНИХ МЛЕЧНИХ ПРОИЗВОДА.....	103
ОСНОВНЕ КАРАКТЕРИСТИКЕ НАШИХ АУТОХТОНИХ СИРЕВА	105
СТАНДАРДИЗАЦИЈА СИРЕВА У САЛАМУРИ И ЗАШТИТА ГЕОГРАФСКЕ ОЗНАКЕ ПОРЕКЛА.....	110
АУТОХТОНА ПРОИЗВОДЊА И ПРЕРАДА МЕСА	111
ТОВ ЈУНАДИ У ТРАДИЦИОНАЛНОЈ ПРОИЗВОДЊИ.....	111
АУТОХТОНА ПРЕРАДА ГОВЕЂЕГ МЕСА	113
ПРОИЗВОДЊА МЛАДЕ ЈАГЂАДИ	114
ТРАДИЦИОНАЛНА ПРОИЗВОДЊА СЈЕНИЧКЕ СТЕЉЕ	114
СЕОСКИ ТУРИЗАМ – РАЗВОЈ, МОТИВАЦИЈА, СТАНДАРД ОЧУВАЊА ПРИРОДЕ	117
ЗНАЧАЈ СЕОСКОГ ТУРИЗМА	119
ДРЖАВА И РАЗВОЈ СЕОСКОГ ТУРИЗМА	121
СЕОСКИ ТУРИЗАМ У ФУНКЦИЈИ РАЗВОЈА СЕЛА	121
ЗНАЧАЈ СТОЧАРСТВА У РАЗВОЈУ СЕОСКОГ ТУРИЗМА.....	123
КОРИСТИ СЕОСКОГ ТУРИЗМА ДУГОРОЧНО ПОСМАТРАНО.....	125
ЕКОНОМСКИ И СОЦИЈАЛНИ ЕФЕКАТ ЗА СТАНОВНИШТВО У БРДСКО- ПЛАНИНСКОМ ПОДРУЧЈУ СРБИЈЕ.....	129
Увод.....	131
РЕСУРСИ КОИ ОБЕЗБЕЂУЈУ РАЗВОЈ ГАЗДИСТАВА БРДСКО-ПЛАНИНСКОГ ПОДРУЧЈА	132
ПОТЕНЦИЈАЛИ БРДСКО-ПЛАНИНСКОГ ПОДРУЧЈА	133
ГАЗДИНСТВА КОЈА СЕ БАВЕ ПРОИЗВОДЊОМ ГОВЕДА И ОВАЦА	133
РЕАЛНЕ МОГУЋНОСТИ КОРИШЋЕЊА ПОСТОЈЕЋИХ ПАШЊАКА И НАШЕ ПОТРЕБЕ	134
ГАЗДИНСТВА ПРЕМА БРОЈУ ГРЛА НА ФАРМИ	134
ПРОИЗВОДЊА И ЕКОНОМСКИ ЕФЕКТИ ОРГАНИЗОВАНОГ РОБНОГ ФАРМЕРСТВА НА БРДСКО-ПЛАНИНСКОМ ПОДРУЧЈУ	135
ОЧЕКИВАНА КОЛИЧИНА ПРОИЗВОДА	137
АУТОХТОНИ МЛЕЧНИ ПРОИЗВОДИ ИЗ ФАРМСКЕ РОБНЕ ПРОИЗВОДЊЕ	141
УКУПНИ ЕКОНОМСКИ ЕФЕКАТ ИЗ ОРГАНИЗОВАНОГ ФАРМСКОГ РОБНОГ ГОВЕДАРСТВА И ОВЧАРСТВА НА БРДСКО-ПЛАНИНСКОМ ПОДРУЧЈУ СРБИЈЕ	141
СЕОСКИ ТУРИЗАМ, ПОТРЕБА И ЗНАЧАЈ	143
ОБЛИКУЈМО БУДУЋНОСТ ЗАЈЕДНО.....	146
ЛИТЕРАТУРА	149
КРАТАК САДРЖАЈ	161
ТРАДИЦИОНАЛНА ПОЉОПРИВРЕДА НА ПОРОДИЧНИМ ГАЗДИНСТВИМА БРДСКО-ПЛАНИНСКОГ ПОДРУЧЈА У СРБИЈИ	161
SUMMARY	165
TRADITIONAL AGRICULTURE ON FAMILY HOUSEHOLDS IN HILLY- MOUNTAINOUS REGION IN SERBIA	165

Предговор

Нема једноставног рецепта и универзалног правила за економски развој породичних газдинстава. Пословно окружење у којима се налазе породична газдинства је сложено, околности различите, жеље и могућности променљиве, а будућност неизвесна. У таквим околностима потребно је пажљиво анализирати проблеме и могућности, разумети их и на основу тога предузети акцију.

Сведоци смо да политика привлачења инвестиција често не даје очекиване резултате у одрживом развоју. Последњих година се промовише развојни концепт привлачења страних инвестиција, док је њихова конкурентност често базирана на јефтиној радној снази. Средства која се код нас инвестирају у истраживања и развој дају скроман допринос развоју, зато што се у раду користе приступи који дају ограничене резултате.

Субвенцијама за производњу је могуће остварити краткорочна повећања захваљујући већим улагањима у производњу, али и оне често не доприносе дугорочном развоју. Субвенције имају потенцијал да подстакну учеснике на тржишту на „удобан“ образац понашања који очекује наставак субвенција радије него модел понашања који стимулише иновације и повећање конкурентности. Ово може створити зависност уместо да подстиче на акцију у смеру повећања конкурентности и прилагођавања новим могућностима.

Аутори овог текста сматрају да се средства намењена истраживању и развоју могу трошити на делотворнији и ефикаснији начин, како би се обезбедио већи утицај на одрживи развој породичних пољопривредних газдинстава. Интервенције би требало да се заснивају на визијама о томе како би требало на одржив начин пословати на дужи рок. Мора се наћи начин да се конкурентност, уместо на јефтиној радној снази, базира на знању и иновацијама. Знањем вођен развој и економија заснована на знању треба да буду главни начин креирања додате вредности и компаративне предности у будућности.

Аутори полазе од претпоставке да не постоји једно добро решење за сва газдинства, да ресурси утичу на стратегију и да се развој тешко може одвијати без знања. Ресурси се разликују од подручја до подручја и између газдинстава. У неким областима породична газдинства имају могућност развоја повећањем обима производње, док се друга морају прилагођавати могућностима на тржишту.

Србија није богата земља у односу на просечну површину земљишта по становнику, па стога треба више да се посветимо искоришћавању овог ресурса.

Посебно постоји могућност бољег искоришћавања ливада и пашњака, на брдско-планинским подручјима наше земље, на којима су могућности производње хране велике, посебно хране животињског порекла, млека, прерађевина од млека, као и овчијег и говеђег меса.

Поред тога, ова подручја су богата домаћим аутохтоним технологијама, са препознатљивим производима на тржишту (млечне и месне прерађевине), дугом традицијом бављења сточарством и преношењем газдинства са генерације на генерацију.

Аутори овог текста, познавајући ову област, уверени у будућност овог подручја, били су слободни да предложи и конкретна програмска решења која имају за циљ да оживе, ојачају и развијају ова подручја коришћењем постојећих природних ресурса, постојећом домаћом технологијом, постојећом радном снагом, знањем и очуваном еколошком средином.

У књизи је са аналитичког аспекта обрађено брдско-планинско подручје и на основу препорука релевантних институција у свету, и на бази нашег искуства у земљи и иностранству, предложено проширење приступа у систему креирања знања, иновација и технологија. Нови приступи омогућавају подстицајно окружење за боље повезивање науке и праксе, доприносе изградњи система за производњу знања и иновација потребних породичним газдинствима. Приступу пружају могућност мобилизације и повезивања аутохтоног, националног, регионалног и глобалног знања и пружају могућност да се бољим управљањем постојећим ресурсима утиче на одрживи развој.

Приступу подразумевају, поред осталог, коришћење партиципативног истраживања за развој, партиципативног развоја иновација, мрежног и интерактивног модела развоја иновација. Као оперативни алати за примену нових приступа наведене су оперативне групе, школе у пољу за пољопривреднике и бизнис школе у пољу за пољопривреднике. Предложени приступи доприносе бољем хватању у коштац са главним проблемима са којима се газдинства суочавају и искоришћавању могућности која постоје у окружењу.

Аутори се посебно залажу за примену приступа чији процеси подразумевају укључивање и оптимизацију доприноса свих заинтересованих страна, чиме се стварају услови да све заинтересоване стране пруже допринос развоју и обликују будућност заједно.

Аутори

Увод

Основни субјекат у пољопривредној производњи у брдско-планинском подручју Србије и њен носилац су породична пољопривредна газдинства. Оваква газдинства са екстензивним производњама су изложена јакој конкуренцији и тешко налазе место на тржишту. Производња се организује на ниском технолошком нивоу и остварују се мали приноси и профит.

Глобализација и либерализација отежавају малим пољопривредницима да буду одрживо конкурентни са традиционалним производњама на глобалном тржишту. Имајући увид у сва напред изнета ограничења, као и постојећа ограничења економске, друштвене и технолошке природе, тренутно већина пољопривредника на брдско-планинском подручју у Србији није у стању да се укључи у равноправну утакмицу са конкуренцијом оличеном првенствено у производњи пољопривредника у земљама ЕУ, а ништа лакше није такмичити се ни са земљама из окружења. Повећање конкурентности и диверсификација прихода су важни услови за опстанак и развој наших пољопривредних произвођача на европском тржишту и важан фактор од кога ће зависити наша позиција у међународној подели рада.

Сведоци смо да се село у Србији суочава са израженом депопулацијом, забрињавајућим падом наталитета и старењем становништва. Изражен процес миграције становништва на релацији село-град је довео до тога да је велики број села у брдско-планинском подручју нестао или ће у наредном периоду нестати. Са друге стране, постоје подручја и села која имају перспективу и у којима се осмишљеним и стручним реаговањем могу активирати неискоришћени потенцијали и допринети бољем животном стандарду становништва на том подручју.

Миграције су на садашњем простору Србије претежно биле из економских разлога, а концепт друштвеног развоја и подстицање индустријализације у протеклих седам деценија је свакако био један од битнијих чинилаца.

Данашњи ниво индустријске производње у Европској унији указује да наша земља нема велику шансу да развија индустрију. Наше могућности су мале да развијамо велике индустријске капацитете што се већ види и по карактеру страних улагања у нашу земљу. Зато нам преостаје, још увек, простор, да развијамо производњу хране, где имамо све расположиве потенцијале за одрживу производњу квалитетне и здравствено исправне хране. Посебно у том правцу истичу се наша два региона, Шумадија и Западна Србија, као и Јужна и

Источна Србија чије се територије простиру на брдско-планинском подручју на преко 75%.

На просторима оба региона живи око 3,5 милиона становника, а на брдско-планинском подручју око 1,2 хиљада становника или око 17% укупног становништва Србије. Брдско-планинско подручје обухвата 53 општине у 14 области, а располаже са преко 1,6 хиљада хектара земљишне површине. Брдско-планинско подручје располаже са 204.659 пољопривредних газдинстава, распоређених у региону Шумадије и Западне Србије где их је 107.169 а у региону Јужне и Источне Србије, 97.490.

Газдинства у региону Шумадије и Западне Србије користе 437.663 хектара земљишне површине, просечно 4,08 ха по газдинству, од којих 237.000 ха ливада и пашњака, просечно 2,70 ха по газдинству, док газдинства региона Јужне и Источне Србије користе 363.565 ха, просечно 3,75 ха по газдинству, од којих су ливаде и пашњаци 164.361 ха или 2,73 ха просечно по газдинству.

Поред тога што су површине по газдинству мале, као што су и укупне површине ливада и пашњака која газдинства поседују (401.361 ха), могућности производње сточне хране су велике, јер ово подручје располаже површинама под ливадама и пашњацима преко 1,2 милиона хектара и са преко 100 хиљада хектара сејаних травњака, који у укупним површинама за оба региона учествују са 38%. Продуктивност природних травњака је изузетно ниска, али се адекватним агротехничким мерама може вишеструко увећати.

Подаци показују да се на овом подручју гаји 31% говеда од укупног броја говеда у Србији, а оваца око 41% у укупном броју. Према томе, на релативно малом пространству концентрација говеда и оваца је велика и значајна за земљу.

Говедарство је организовано код 78.368 газдинстава која гаје 279.923 грла, а овчарство је организовано код 51.825 газдинстава која гаје 703.860 грла оваца. Газдинства просечно имају 3,6 грла говеда по газдинству 13, 6 оваца по газдинству.

Главна делатност ових газдинстава је производња говеда и оваца и прерада млечних производа и производа од меса на традиционалан начин. Говедарство и овчарство овог краја увек је било основа очувања и развоја људске цивилизације, традиције и културне историје човечанства. Даље, значај гајења говеда и оваца огледа се и у томе што ове животиње за свој развој и опстанак за исхрану користе хранива биљног порекла и то 2/3 оних које човек не може да конзумира. То значи да ове две врсте животиња човеку никада нису биле

конкурент у исхрани, већ напротив, увек су биле од користи. Такође, наша земља располаже са преко 30% територија под ливадама и пашњацима, које се најрационалније могу користити гајењем говеда и оваца. Поред ових предности које имају говеда и овце на брдско-планинском подручју, ова подручја су имала посебан значај кроз читав историјски развој људске цивилизације јер су препознатљива по великом броју аутохтоних технологија створеним у млекарству и производњи меса. Посебно треба истаћи следећа наша подручја: Пештерску висораван, Хомољске планине, Сврљишке планине, Стару Планину-Пиротску област, Златар, Златибор, Топличку област и друге.

У овим подручјима, по традиционалној технологији, израђују се вековима до данас, специјалне врсте сирева у саламури и специјални сухомеснати производи. По месту настанка ови производи из традиционалне производње носе и своја имена: сјенички сир, златарски сир, златиборски сир, златиборски кајмак, сврљишки сир, сврљишки кајмак, хомољски сир, хомољски кајмак, топлички сир, краљевачки бели сир, пиротски качкаваљ, а у преради меса: сјеничка овчија стеља, златиборска кобасица, ужичка говеђа пршута, пиротска пеглана кобасица и друго.

Све оно чиме располаже брдско-планинско подручје представља данас предности овог подручја у доброј организованој производњи, за будући развој производње хране анималног порекла у еколошкој средини за позната тржишта света. Храна из ове средине која се израђује по технолошким традиционалним стандардима, са познатим пореклом и заштићеним именом, може заузимати више простора на тржишту најразвијенијих и најбогатијих земаља са високим стандардом која ће бити и највећи корисници – потрошачи хране која потиче из органске производње.

Наше је уверење да у брдско-планинска подручја треба улагати и развијати их јер се заснивају на чињеницама: расположивој земљишној површини, радном и способном становништву, традицији гајења говеда и оваца, очуваним и усавршеним аутохтоним технологијама млечне и месне прераде, сачуваном основном фонду говеда и оваца, сачуваној еколошкој средини, еколошким условима који омогућавају производњу органске хране из које би могло да се извезе 50.000 – 70.000 јунади и преко 700.000 јагњади из еколошке средине а на основу произведене органске хране може успешно да се развија сеоски туризам.

Укупан економски ефекат из органске робне производње на брдско-планинском подручју наше земље потенцијално може да се оствари од:

- производње у говедарству у износу од: 438.600.000 евра

- производње у овчарству у износу од : 109.450.000 евра
- производње у млечној преради од : 148.920.000 евра

укупна вредност производње: 696.970.000 евра

Економски и социјални ефекат се увећава ако се укључи и вредност сеоског туризма.

Почетком године (2019) Србија је потписала споразум са Евроазијском унијом који омогућује да се у бесцаринском режиму извозе неограничене количине свих врста овчијег и козијег сира, као и значајне количине крављег сира. Велике тржишне могућности са једне стране и ресурси који се недовољно користе са друге, указују да постоји значајан простор за развој сточарства и руралне економије на овом подручју.

Све ово заједно указује да брдско-планинска подручја могу да се развијају и да становништво може да живи на свом подручју и од свог рада.

Постоје различите могућности и не постоји једно добро решење које је погодно за све, већ су потребна решења локално прилагођена ресурсима и контексту у коме се газдинства налазе.

Ако сте мали, онда нисте у позицији да профитирате од економије обима и зато се морају тражити паметнија решења. Концентрација ресурса у неколико области и фокусирање напора да се креира величина и критична маса се неће десити ако радимо од свачега по мало. Такође је јасно да вероватно неће бити довољно ако се фокусирамо на мањи број активности, посебно ако се изаберу активности које су конзервативне и по угледу на друге. У таквој ситуацији се може појавити конкуренција за истим ресурсима, при чему већина не може да оствари значајан резултат. Региони би требало да практикују концентрацију ресурса и фокусирање на развој својих посебних и оригиналних области специјализације.

Потребни су приступи који ће на бази локалних ресурса, локалних потреба, локалних аутохтоних технологија и могућности на тржишту унапредити постојеће стање.

Пољопривредник не може да се ослања на државу у смислу да очекује да му се каже шта да производи или да му држава купује све што произведе. Пољопривредни произвођач постаје предузетник, и његов профит или губитак зависи и од мудрости његових сопствених одлука. Прилагођавање економским променама је често услов опстанка једног газдинства.